

Michał Ożóg*

Elżbieta Kuzelewska**

**W poszukiwaniu równowagi pomiędzy ochroną wolności przekonań
a wolnością myśli, sumienia i wyznania. Głosa do Wyroku
Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 września 2022 r.
w sprawie Rabczewska vs. Polska, skarga nr 8257/13**

In Search of a Balance between the Protection of Freedom of Expression and
Freedom of Thought, Conscience and Religion. Commentary on the Judgement
of the European Court of Human Rights of 15 September 2022 in the
Case of Rabczewska v. Poland, Application no. 8257/13

The well-known pop singer Dorota Rabczewska (Doda) has been convicted of insulting the Holy Bible in an interview she gave in 2009. At the time, she stated that, in the case of the creation of the world, she believed scientific discoveries more than the Bible written by “someone wasted from drinking wine and smoking some weed”. She was convicted and fined 5,000 Polish zlotys for this statement. D. Rabczewska disagreed with the verdict. After her constitutional complaint (case no. 54/13) was not upheld, she took her case to the European Court of Human Rights, accusing Poland of violating Article 10 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (freedom of expression). The text provides a legal analysis of the judgement in the context of the previous achievements of the Strasbourg bodies in matters of protection of religious feelings, including the mechanism of weighing freedom of expression and freedom of thought, conscience and religion, as well as the way in which the margin of free assessment is implemented under the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: offence of religious feelings, freedom of conscience and religion, freedom of expression, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

* **Dr Michał Ożóg**

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa, Polska

University of Białystok, Faculty of Law, Poland

m.ozog@uwb.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4315-5235>

** **Dr hab. Elżbieta Kuzelewska, prof. UwB**

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa, Polska

University of Białystok, Faculty of Law, Poland

e.kuzelewska@uwb.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6092-7284>

Znana piosenkarka muzyki pop Dorota Rabczewska (Doda) została skazana za obrazę Pisma Świętego w wywiadzie, jakiego udzieliła w 2009 r. Stwierdziła wówczas, że w przypadku powstania świata bardziej wierzy w odkrycia naukowe niż w Biblię napisaną przez „faceta naprutego winem i palącego jakieś zioła”. Za tę wypowiedź została skazana i wymierzono jej karę grzywny w wysokości pięciu tysięcy złotych. D. Rabczewska nie zgodziła się z wyrokiem. Po nieuwzględnieniu skargi konstytucyjnej (sygn. akt 54/13) wniosła sprawę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, zarzucając Polsce naruszenie art. 10 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (wolność wyrażania opinii). Tekst zawiera analizę prawną wyroku w kontekście dotychczasowego dorobku organów strasburskich w sprawach ochrony uczuć religijnych, w tym mechanizmu ważenia wolności wyrażania opinii oraz wolności myśli, sumienia i wyznania, a także sposobu realizacji marginesu swobodnej oceny na gruncie Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Słowa kluczowe: obraza uczuć religijnych, wolność sumienia i wyznania, wolność wyrażania opinii, Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Trybunał orzeka, sześcioma głosami do jednego, że doszło do naruszenia art. 10 Konwencji; Trybunał stwierdza, że w niniejszej sprawie sądy krajowe nie dokonały kompleksowej oceny szerszego kontekstu wypowiedzi skarżącej ani starannego wyważenia jej prawa do wolności wyrażania opinii z prawem innych osób do ochrony swoich uczuć religijnych i zachowania pokoju religijnego w społeczeństwie. Nie wykazano, że ingerencja w niniejszej sprawie była wymagana zgodnie z pozytywnymi obowiązkami państwa wynikającymi z art. 9 Konwencji, polegającymi na zapewnieniu pokojowego współistnienia grup religijnych i niereligijnych oraz osób podlegających ich jurysdykcji poprzez zapewnienie atmosfery wzajemnej tolerancji. Ponadto Trybunał uważa, że analizowane wypowiedzi nie stanowiły niewłaściwego lub obraźliwego ataku na przedmiot czci religijnej, mogącego wzniecić nietolerancję religijną lub naruszającego ducha tolerancji, który jest jedną z podstaw społeczeństwa demokratycznego.

I. Uwagi ogólne

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka [dalej też: Trybunał] z dnia 15 września 2022 r. w sprawie Rabczewska vs. Polska (skarga nr 8257/13) dotyczy ustalenia granic wolności wypowiedzi w kontekście ochrony wolności myśli, sumienia i wyznania na gruncie Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹ [dalej: Konwencja]. Przedmiotowe rozstrzygnięcie jest przełomowe, ponieważ wyraźnie odbiega od dotychczasowego podejścia Trybunału do analizowanej kwestii. Można przypuszczać, że tezy omawianego wyroku będą wpływały na orzecznictwo państw-stron Konwencji w sporach z zakresu prawno-karnej ochrony uczuć religijnych. Trudno przewidzieć, czy jest to początek nowej linii orzeczniczej, która wyznaczy kierunek rozstrzygania kolizji pomiędzy tymi prawami

¹ Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284, ze zm.

wolnościowymi, chociażby ze względu na brak jednomyślności składu sędziowskiego². Przedmiotowy wyrok jest ostateczny na podstawie art. 44 § 2 Konwencji. Warto jednak dokonać jego analizy i oceny. Należy przede wszystkim ustalić, w jakim zakresie przyjęta teza przyczynia się do realizacji wolności jednostki niezależnie od światopoglądu.

Wątpliwości budzi sposób wykorzystania w uzasadnieniu dotychczasowego dorobku orzeczniczego organów strasburskich, ponieważ w tezach wspomnianych rozstrzygnięć nie stwierdzono naruszenia art. 10 Konwencji, a więc odwrotnie niż przyjęto w sprawie *Rabczewska vs. Polska*³. Z tego powodu po wnikliwej analizie toku argumentacji i zakresu wykorzystania przywołanej judykatury główna teza wyroku może stanowić pewne zaskoczenie. Komentarza wymaga również stanowisko Trybunału w kwestii realizacji przyznanego państwom-stronom Konwencji marginesu oceny dotyczącego możliwości swobodnego tworzenia i stosowania przepisów prawnych chroniących uczucia religijne i wolność wypowiedzi. Wydaje się, że przyjęte kryteria oceny jego realizacji stawiają pod znakiem zapytania swobodę państw-stron Konwencji w sprawach tego typu.

Glosa nie ogranicza się jedynie do analizy jurydycznej wyroku, lecz zawiera również próbę przedstawienia nowego podejścia Trybunału do rozwiązywania sporów prawnych w sprawach dotyczących wyznaczenia granic wolności wypowiedzi w kontekście oczekiwań ochrony uczuć religijnych. Postępujący pluralizm światopoglądowy w państwach członkowskich Rady Europy pozwala przypuszczać, że podobnych konfliktów będzie coraz więcej, należy więc poszukiwać rozwiązań w orzecznictwie strasburskim, które będą odpowiednie do zachodzących przeobrażeń społeczno-kulturowych i przyczynią się do poszanowania wolności każdego człowieka w maksymalnie możliwym zakresie. Wydaje się, że w realizacji tego celu kluczowe powinno być uwzględnienie neutralności światopoglądowej w zapadających rozstrzygnięciach.

II. Stan faktyczny oraz wyroki sądów polskich i Trybunału Konstytucyjnego w sprawie Doroty Rabczewskiej

Dorota Rabczewska (Doda) powiedziała w wywiadzie, że przekonują ją odkrycia naukowe, a nie „coś, co napisał jakiś napruty winem i pałacy jakieś zioła” człowiek, i wskazała, że mówi „[o] tych wszystkich, którzy spisali te wszystkie niesamowite historie [biblijne]”. Przedmiotem sporu przed sądami krajowymi było ustalenie, czy przedmiotowe słowa stanowiły realizację znamion przestępstwa opisanego w art. 196 Ustawy z dnia 6 czerwca 1998 r. – Kodeks karny [dalej: k.k.] w brzmieniu: „Kto

² Opinię zbieżną złożyli sędziowie Ioannis Ktistakis i Gilberto Felici, którzy zgodzili się z tezą, ale nie opowiedzieli się za wybranymi fragmentami uzasadnienia, natomiast sędzia Krzysztof Wojtyczek zgłosił zdanie odrębne i nie zaaprobował rozstrzygnięcia większości składu orzekającego.

³ Przede wszystkim są to Wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 20 września 1994 r. w sprawie *Otto-Preminger-Institut vs. Austria*, skarga nr 13470/87, oraz z dnia 25 października 2018 r. w sprawie *E.S. vs. Austria*, skarga nr 38450/12.

obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”⁴. W wyroku z dnia 16 stycznia 2012 r. Sąd Rejonowy w Warszawie⁵ skazał skarżącą za zarzucany jej czyn i uznał, że sprawa skarżącej dotyczyła sprzeczności pomiędzy dwiema wolnościami konstytucyjnymi: wolnością sumienia i wyznania zagwarantowaną w art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁶ [dalej: Konstytucja RP] oraz wolnością słowa zapisaną w art. 54 Konstytucji RP. Sąd zauważył, że ustawodawca wyważył te dwie sprzeczne wolności w art. 196 k.k. W ocenie sądu piosenkarka intencjonalnie nadała swoim słowom obraźliwy wydźwięk i musiała mieć tego świadomość. Z tego powodu przyjęto, że jej zachowanie wykraczało poza granice realizacji wolności przekonań.

W wyroku z dnia 18 czerwca 2012 r. Sąd Okręgowy w Warszawie⁷ utrzymał w mocy wyrok pierwszej instancji, jedyną zmianą było określenie dnia popełnienia czynu na 24 lipca 2009 r. Sąd Okręgowy podzielił dokonane przez sąd niższej instancji ustalenia faktyczne i ocenę winy skarżącej. Podzielono stanowisko, że zostały wypełnione wszystkie znamiona przestępstwa definiowanego w art. 196 k.k.: wypowiedź była publiczna, stanowiła obrazę uczuć religijnych innych osób, dotyczyła przedmiotu czci religijnej i stanowiła zniewagę.

Pełnomocnik skarżącej złożył w jej imieniu skargę konstytucyjną, w której zarzucił niekonstytucyjność art. 196 k.k. Główny zarzut skarżącej dotyczył nadmiernej ingerencji ustawodawcy w wolność wyrażania własnych poglądów poprzez penalizację obrazy uczuć religijnych. W szczególności podniesiono, że art. 196 k.k. stanowił nieproporcjonalne ograniczenie prawa skarżącej do wolności słowa, w tym zagrożenie karą pozbawienia wolności do lat dwóch, co miało stanowić naruszenie art. 54 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 i art. 2 Konstytucji RP. Argumentacja skarżącej nie została jednak podzielona przez Trybunał Konstytucyjny. W uzasadnieniu wyroku przyjęto: „Trybunał Konstytucyjny uznał [...], że penalizacja obrazy uczuć religijnych przez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej jest koniecznym z perspektywy art. 31 ust. 3 Konstytucji ograniczeniem konstytucyjnej wolności wyrażania poglądów – art. 54 ust. 1 Konstytucji, a więc zastosowane środki są niezbędne dla ochrony interesu, z którym są powiązane. W państwie demokratycznym niezbędne jest ograniczenie wolności wypowiedzi znieważających lub obrażających uczucia religijne innych osób. Oceny wymaga natomiast sposób wytyczenia granic wolności wyrażania swoich poglądów oraz intensywność samych ograniczeń”⁸.

Oceniając zarzut naruszenia art. 54 ust. 1 Konstytucji RP przez zastosowanie art. 196 k.k., Trybunał Konstytucyjny uznał, że każdej osobie przysługuje wolność

⁴ Tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 17.

⁵ Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa z dnia 16 stycznia 2012 r., sygn. akt III K 416/10.

⁶ Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.

⁷ Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 18 czerwca 2012 r., sygn. akt X Ka 496/12.

⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015 r., sygn. akt SK 54/13.

wyrażenia poglądów (która jest chroniona), jeżeli określone zachowanie nie wypełnia znamion przestępstwa obrazy uczuć religijnych. Dotyczy to również krytyki, negatywnej opinii o danej religii, pod warunkiem że poglądy te nie są wyrażone w formie, która stanowi zniewagę lub może zostać uznana za obraźliwą. Stwierdzono, że art. 196 k.k. jako prawnokarny instrument ochrony wolności sumienia i religii jest konsekwencją nadużycia wolności wyrażania własnych poglądów poprzez obrazę uczuć religijnych innych osób tylko w sytuacjach podanych w tym artykule. Trybunał Konstytucyjny uznał, że art. 196 k.k. jest zgodny z art. 54 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Treść rozstrzygnięcia w dużym stopniu wynikała z zakresu wskazanych wzorców kontroli i użytej argumentacji, która wykraczała poza istotę skargi konstytucyjnej w prawie polskim⁹.

Stanowisko wyrażone w przedstawionym wyroku Trybunału Konstytucyjnego podtrzymało jedynie intensywność toczących się dyskusji naukowych nad zakresem ochrony wolności z art. 53 ust. 1 Konstytucji RP w relacji do innych praw i wolności konstytucyjnych. Nie ulega wątpliwości, że wolność sumienia i religii w prawie polskim nie stanowi wartości absolutnej i może podlegać ograniczeniom¹⁰. Fundamentalne pytanie dotyczy również środków prawnych używanych do jej ochrony. W doktrynie nadal wybrzmiewa pogląd kwestionujący zasadność reakcji prawnokarnej do ochrony wolności sumienia i religii¹¹. Debata nad celowością zastosowania rozwiązań prawnokarnych występuje także w zagranicznych systemach i kulturach prawnych, w których akcentuje się występowanie efektu odwrotnego od zamierzonego w tym sensie, że rozwiązania te mogą wręcz zachęcać do stwarzania potencjalnych sytuacji konfliktowych¹². Wątpliwości budzi ponadto przedmiot ochrony z przestępstwa opisanego w art. 196 k.k. ze względu na niedookreśloność znamion czynu zabronionego¹³. Podnoszono, że przedmiotowy przepis prawny może hamować jednostki przed formułowaniem wypowiedzi, które mogą uchodzić za kontrowersyjne, i ograniczać przez to wolność wyrażania opinii¹⁴.

⁹ M. Ożóg, *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 1(132), s. 138 i n.

¹⁰ A. Bisztyga, P. Kuczma, *The Outline of Constitutional Regulations on the Freedom of Conscience and Religion in Poland*, „Religions” 2022, vol. 13, nr 7; P. Sobczyk, *The Legal Regulation of Religious Symbols in the Public Sphere in Poland*, [w:] *Religious Symbols in the Public Sphere*, red. P. Sobczyk, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law, Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc 2021, s. 122.

¹¹ O. Sitarz, *Ratio Legis of Criminalization of the Offence against Religious Feelings (and Blasphemy)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30, nr 4, s. 505 i n. *Confer* P. Sobczyk, *Necessity of Protecting Religious Feelings under Criminal Law in a Democratic State*, „Law, Identity and Values” 2021, nr 1, s. 147–150.

¹² K. Frøystad, *Introduction: Containing Religious Offence beyond the Courts*, „South Asia: Journal of South Asian Studies” 2021, vol. 44, nr 3, s. 499.

¹³ M. Niedźwiecka, *The Crime of Offending Religious Feelings – Legal Analysis*, „Kościół i Prawo” 2021, vol. 10, nr 1, s. 163 i n.

¹⁴ P. Malec-Lewandowski, *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015 r. (sygn. akt SK 54/13)*, „Forum Prawnicze” 2016, nr 3, s. 82.

III. Wolność wypowiedzi a wolność myśli, sumienia i wyznania: konkurencyjność vs. komplementarność

D. Rabczewska złożyła skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, zarzucając Polsce naruszenie art. 10 Konwencji. Trybunał w Strasburgu przyznał, że doszło do naruszenia art. 10 Konwencji, i tym samym przyjął, że wypowiedź piosenkarki stanowiła realizację przysługującej jej wolności przekonań. Oczywiście stanowisko to należy uznać za poprawne. Warto jednak zwrócić uwagę, że zachowanie skarżącej mogło zostać zakwalifikowane również jako realizacja wolności myśli, sumienia i wyznania. Trzeba mieć bowiem na uwadze, że wolność z art. 9 ust. 1 Konwencji posiada także wymiar negatywny, rozumiany jako wolność człowieka od religii, polegająca na dopuszczalności odrzucenia konfesyjnego spojrzenia na świat¹⁵. Taka kwalifikacja prawna zachowania skarżącej stawiałaby spór prawny na nieco innej płaszczyźnie, niż dokonał tego Trybunał. W zaistniałym stanie faktycznym zachodziła konieczność wyważenia wolności myśli, sumienia i wyznania stron pozostających w konflikcie, co nie zostało odpowiednio dostrzeżone w uzasadnieniu wyroku. D. Rabczewska realizowała swoją wolność z art. 9 Konwencji w ujęciu negatywnym, a osoby poszukujące ochrony uczuć religijnych poływały się na ochronę wynikającą z wymiaru pozytywnego tej wolności.

Konwencja wyróżnia strukturalnie dwa prawa wolnościowe – wolność myśli, sumienia i wyznania w art. 9 Konwencji oraz wolność przekonań w art. 10 Konwencji. Jest to tradycyjne rozróżnienie przyjmowane w nauce o prawach człowieka i znajduje ono odzwierciedlenie w aktach prawa międzynarodowego z zakresu ochrony praw człowieka¹⁶. Nie da się uznać pierwszeństwa jednej wolności nad drugą, ponieważ mają one rangę równorzędną. Kolejność ich wyszczególnienia w strukturze Konwencji nie powinna mieć znaczenia prawnego. W analizowanym wyroku nadmiernie zarysowano jednak konflikt pomiędzy tymi wolnościami na poziomie generalno-abstrakcyjnym¹⁷, a nie można pomijać tego, że pozostają one w pewnej bliskości choćby ze względu na to, że wolność przekonań leży u podstaw wolności myśli, sumienia i wyznania¹⁸. Wszystkie prawa i wolności konwencyjne powinny tworzyć spójny system norm służący realizacji dobra jednostki. Bez poszanowania swobody przekonań nie może być zagwarantowana wolność myśli, sumienia i wyznania. Występujące w praktyce konflikty prawne dotyczące obrazy uczuć religijnych nie mogą prowadzić do rekonstrukcji zawartości normatywnej wolności konwencyjnych i stawiania ich w opozycji do siebie. Należy podkreślić, że istotą sporu w sprawie Rabczewska

¹⁵ S.K. Green, *Religious Liberty as Positive and Negative Right*, „Albany Law Review” 2007, vol. 70, nr 4.

¹⁶ *Confer* art. 18 i 19 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167, <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>>, dostęp 15 VII 2024, oraz art. 18 i 19 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, <<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>>, dostęp 15 VII 2024.

¹⁷ Paragrafy 52, 55 i 64 niniejszego wyroku.

¹⁸ M.J. Petersen, *Freedom of Religion or Belief and Freedom of Expression*, „The Review of Faith & International Affairs” 2022, vol. 20, s. 40–48.

vs. Polska jest zderzenie aspektu pozytywnego i negatywnego wolności myśli, sumienia i wyznania oraz wskazanie ewentualnych granic wolności wypowiedzi.

Przekonania religijne stanowią jedną z kategorii przekonań człowieka i w wielu przypadkach występuje trudność w jednoznacznym uznaniu, że uzewnętrznianie określonych przekonań będzie przejawem realizacji wolności z art. 10 Konwencji, a nie wolności z art. 9 Konwencji. Zachodzące zmiany społeczne w obszarze duchowości sprawiają, że coraz bardziej zaciera się różnica pomiędzy przekonaniami religijnymi i niereligijnymi. Problematyczne jest już samo zdefiniowanie, czym jest religia. Z tego powodu wypowiedzi dotyczące religii i szeroko pojętej duchowości mogą zostać uznane za realizację wolności wypowiedzi lub wolności myśli, sumienia i wyznania. W dotychczasowym orzecznictwie strasburskim, w tym w sprawie *Rabczewska vs. Polska*, przyjęło się kwalifikowanie wypowiedzi dotyczących religii na podstawie art. 10 Konwencji. W związku z tak konfrontacyjnym ujęciem wolności z art. 9 i 10 Konwencji warto zasugerować rozważenie dodania nowej wolności, tj. wolności światopoglądowej, która w swojej zawartości normatywnej mieściłaby uprawnienia szczegółowe tradycyjnie wynikające z wolności przekonań (art. 10 Konwencji) oraz wolności myśli, sumienia i wyznania (art. 9 Konwencji). Nowa wolność może nie tylko lepiej odpowiadać potrzebom współczesnego społeczeństwa, lecz także zapewniać równe traktowanie wszystkich kategorii przekonań bez względu na ich proveniencję. Dotychczasowe podejście Trybunału opierające się na przekonaniu, że jedynie wypowiedź zawierająca ogólną ocenę określonego wyznania lub przekonań może zostać zakwalifikowana jako manifestacja wolności myśli, sumienia i wyznania, wydaje się przestarzałe i nieprzystające do aktualnych przeobrażeń społecznych oraz kulturowych.

Należy podzielić stanowisko wyrażone w opinii zbieżnej sędziów I. Ktistakisa i G. Feliciego w zakresie braku podstaw do przeciwstawiania wolności myśli, sumienia i wyznania wolności wypowiedzi. Do tych uwag trzeba dodać, że nie wydaje się celowe wskazywanie rangi i znaczenia poszczególnych wolności konwencyjnych w rozstrzyganiu sporu prawnego. Przepisy Konwencji nie przewidują bowiem gradacji praw i określonych w niej wolności. Pewne wyróżnienie otrzymała jedynie ochrona prawna życia z art. 2 Konwencji, która na podstawie art. 15 ust. 2 Konwencji została uznana za prawo niederogowalne, a więc takie, które nie może zostać zawieszone w stanach nadzwyczajnych¹⁹. Wolność przekonań oraz wolność myśli, sumienia i wyznania mają natomiast charakter równorzędny i dotyczą realizacji wolności światopoglądu.

IV. Problem podstawy prawnej ochrony uczuć religijnych na gruncie Konwencji

W wyroku w sprawie *Rabczewska vs. Polska* stwierdzono, że wolność wypowiedzi może zostać ograniczona ze względu na ochronę uczuć religijnych. W treści

¹⁹ *Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights Derogation in Time of Emergency*, <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng>, s. 13, dostęp 15 VII 2024.

uzasadnienia przedstawiono to jako pewną oczywistość, tymczasem prawnokarna ochrona uczuć religijnych nie wynika wprost z art. 9 Konwencji i została wyinterpretowana w toku ewolucji orzecznictwa organów strasburskich. Kwestią otwartą pozostaje zaś ustalenie, czy nadal jest to właściwe podejście, ponieważ od lat budzi ono kontrowersje. Już bowiem we wspomnianym wyroku z dnia 20 września 1994 r. w sprawie *Otto-Preminger-Institut vs. Austria*²⁰ w zdaniu odrębnym trzech sędziów: Elisabeth Palm (Szwecja), Raimo Pekkanena (Finlandia) i Jerzego Makarczyka (Polska), argumentowano, że „Konwencja nie gwarantuje w sposób wyraźny prawa do ochrony przekonań religijnych. Ścisłej, takie prawo nie wynika z prawa do wolności religii, które w istocie obejmuje także prawo do wyrażania opinii krytycznych wobec poglądów religijnych innych osób. Trzeba jednak przyjąć, że możliwym celem «prawnym» art. 10 jest ochrona przekonań religijnych niektórych członków społeczeństwa przed krytyką i zniewagą pewnej wagi [...]”. Większość składu orzekającego w sprawie sprzed 28 lat uznała jednak, że ochrona uczuć religijnych wynika z treści normatywnej art. 9 Konwencji. Takie podejście nie korespondowało z wcześniejszym stanowiskiem Europejskiej Komisji Praw Człowieka w odniesieniu do wolności przekonań. W decyzji z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie *Handyside vs. Wielka Brytania*²¹ wyraźnie wskazano bowiem, że opinie, które „obrażają, szokują lub niepokoją”, są również objęte ochroną art. 10 Konwencji. Zestawienie tez Trybunału w sprawach wolności z art. 9 i 10 Konwencji nie tworzy zatem spójnego podejścia w problematyce ochrony uczuć religijnych, co sprawia, że odwołania do orzecznictwa strasburskiego zawarte w sprawie *Rabczewska vs. Polska* nie wzmacniają przedmiotowego rozstrzygnięcia.

Cytowanie fragmentów uzasadnienia sprawy *Otto-Preminger-Institut* na rzecz uznania naruszenia art. 10 Konwencji w sprawie *Rabczewska vs. Polska* wydaje się wątpliwe także z tego względu, że właśnie to przedmiotowe orzeczenie utorowało standard ochrony uczuć religijnych z dopuszczeniem daleko idących ograniczeń wolności wypowiedzi. Dotychczas stanowiło ono wsparcie rozstrzygnięć na rzecz ochrony uczuć religijnych.

W konsekwencji braku wyrażenia *expressis verbis* ochrony uczuć religijnych w art. 9 ust. 1 i 2 Konwencji nie da się wskazać precyzyjnych przesłanek ochrony uczuć religijnych. Z tego powodu w treści wyroku w sprawach obrazy uczuć religijnych powinno zostać przedstawione uzasadnienie potrzeby przyznania takiej ochrony. Podstawowy problem, jaki wyłania się w sprawach strasburskich dotyczących obrazy uczuć religijnych, wiąże się z ustaleniem przesłanek stwierdzenia naruszenia ochrony uczuć konfesyjnych na gruncie art. 9 Konwencji. W celu ich określenia sędziowie przyjmują rozmaite kryteria, które w żaden sposób nie wynikają z Konwencji. Praktyka ta może budzić wątpliwości ze względu na nieprzewidywalność kryteriów obranych przez dany skład orzekający w konkretnej sprawie. Przyjęta w niniejszej sprawie

²⁰ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 20 września 1994 r. w sprawie *Otto-Preminger-Institut vs. Austria*, skarga nr 13470/87.

²¹ Wyrok Europejskiej Komisji Praw Człowieka z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie *Handyside vs. Wielka Brytania*, skarga nr 5493/72.

przesłanka zasięgu wypowiedzi D. Rabczewskiej i jej oddziaływanie, wymóg tolerancji i harmonijnego współistnienia grup religijnych również nie znajdują wyraźnego oparcia w przepisach Konwencji i – jak się wydaje – skutkują utratą z pola widzenia indywidualnego aspektu wolności myśli, sumienia i wyznania, co przedstawiamy w kolejnym punkcie rozważań.

Biorąc pod uwagę brak wyrażonych wprost podstaw prawnych do ochrony uczuć religijnych, należy postulować, aby zarzut jej naruszenia był odnoszony do pozbawienia danej osoby możliwości realizacji uprawnień szczegółowych z zakresu wolności myśli, sumienia i wyznania z art. 9 ust 1 Konwencji. W ten sposób ochrona uczuć religijnych otrzyma odpowiednią podstawę prawną na gruncie Konwencji. Ochrona uczuć religijnych wymagałaby wykazania, że zachowanie innego podmiotu łączy się z utrudnieniem możliwości realizacji wolności myśli, sumienia i wyznania. Przedstawiona propozycja wydaje się atrakcyjna z punktu widzenia organów strasburskich ze względu na katalog przesłanek, ponadto może się przyczynić do lepszego zabezpieczenia ochrony wolności z art. 9 ust. 1 w ujęciu jednostkowym.

V. Ochrona uczuć religijnych przejawem zabezpieczenia wolności myśli, sumienia i wyznania w wymiarze indywidualnym czy wspólnotowym?

W ocenie Trybunału polskie sądy nie wykazały, że ingerencja w prawa piosenkarki była konieczna i umotywowana pozytywnymi obowiązkami państwa wynikającymi z art. 9 Konwencji, łączącymi się z koniecznością zapewnienia pokojowego współistnienia grup religijnych i niereligijnych oraz atmosfery wzajemnej tolerancji. Zdaniem Trybunału słowa D. Rabczewskiej nie mogły wzniesić „nietolerancji religijnej lub naruszać ducha tolerancji”. Warto zauważyć, że perspektywa przyjęta przez Trybunał różni się z podejściem sądów krajowych do kwestii przedmiotu ochrony w sprawach tego typu. Należy odnotować, że polski sąd w uzasadnieniu wyroku skazującego D. Rabczewską opierał się przede wszystkim na ochronie uczuć religijnych jednostki i odnosił wypowiedź piosenkarki do sfery emocjonalnej osób, które oczekiwały reakcji prawnokarnej organów sądowniczych. W orzeczeniu Trybunału natomiast zwrócono uwagę głównie na aspekt wspólnotowy wolności z art. 9 Konwencji. Wynika to z tego, że kwestie „tolerancji religijnej” czy też „pokojowego współistnienia grup religijnych i niereligijnych” wpisują się w wolność myśli, sumienia i wyznania w ujęciu zbiorowym. Wartości wskazane przez Trybunał można również uznać za mieszczące się w klauzuli ochrony porządku publicznego i bezpieczeństwa. Wydaje się jednak, że ochrona uczuć religijnych jednostki została potraktowana drugorzędnie. W ten sposób Trybunał przyczynia się do ochrony wolności myśli, sumienia i wyznania w wymiarze kolektywnym, a nie indywidualnym.

Oczywiście te dwa konteksty wolności z art. 9 Konwencji przenikają się i trudno dokonać ich ścisłego oddzielenia, lecz stanowisko Trybunału kładzie nacisk na ochronę ujęcia zbiorowego wolności z art. 9 Konwencji, a nie odczuć jednostki. Przyjęte

kryteria wynikają zapewne z poszukiwania mniej problematycznych kategorii oceny niż uczucia religijne. Tymczasem sąd krajowy zasadniczo nie rozważał kwestii naruszenia tolerancji religijnej i pokojowego współistnienia grup religijnych w taki sposób, w jaki zakłada to Trybunał. W konsekwencji łączne uwzględnienie treści uzasadnień wyroku polskiego sądu oraz wyroku Trybunału powoduje wrażenie dysonansu w zakresie dóbr prawnie chronionych w konstrukcji przestępstwa obrazy uczuć religijnych. Interpretacja art. 196 k.k. przez sąd karny wyraźnie koncentrowała się na ochronie wolności jednostki, z kolei ocena prawna Trybunału zdecydowanie opiera się na ochronie porządku publicznego w związku z ochroną religii. Takie podejście może pomijać cel regulacji art. 9 Konwencji. Należy bowiem podkreślić, że ochrona wolności kolektywnej nie zawsze oznacza uwzględnienie ochrony wolności jednostki. Indywidualizacja praw człowieka wymaga poszukiwania rozwiązań optymalnych dla zapewnienia możliwości rozwoju jednostki.

Argumentacja Trybunału skupiała się na zbadaniu granic wolności wypowiedzi na gruncie przedmiotowej sprawy. W uzasadnieniu nie przewidziano odniesienia do kluczowej przesłanki limitacyjnej wolności z art. 10 Konwencji. Mianowicie wśród materialnoprawnych podstaw ograniczeń wolności przekonań uwzględnia się m.in. „ochronę dobrego imienia i praw innych osób”. Wyróżnienie kategorii dobrego imienia w granicach realizacji wolności wypowiedzi stanowi wskazówkę interpretacyjną, że właśnie to dobro jednostki ma podlegać szczególnej ochronie obok wartości życia zbiorowego wymienionych w art. 10 ust. 2 Konwencji. W związku z tym można także postulować, aby w sprawach o naruszenie wolności wypowiedzi dokonywać badania ewentualnego naruszenia dobrego imienia wyznawcy – jako alternatywę lub uzupełnienie ochrony uczuć religijnych. Wydaje się, że w takim przypadku kategoria dobrego imienia wyznawcy lepiej odpowiada wymogom pluralistycznego społeczeństwa i zwalnia organy władzy publicznej z dokonywania niełatwych ocen wypowiedzi pod kątem zarzutu obrazy uczuć religijnych. Stwierdzenie naruszenia dobrego imienia wyznawcy jest znacznie mniej problematyczne od stwierdzenia naruszenia ochrony uczuć religijnych.

Pozostałe przesłanki ograniczeń wolności wypowiedzi z art. 10 ust. 2 Konwencji dotyczące ochrony życia zbiorowego mogą przykładowo dotyczyć sytuacji nawoływania do nienawiści religijnej i bezpośredniej agresji słownej przeciwko tym osobom. Działania tego typu są wówczas wymierzone także przeciwko społeczeństwu demokratycznemu i nie powinny podlegać ochronie prawnej. Wypowiedzi, w których wprost nawołuje się do przemocy i agresji wobec wierzących lub niewierzących, powinny zostać uznane za przekroczenie wolności z art. 10 ust. 1 Konwencji²². Są to takie wypowiedzi, których treść nie pozostawia pola do interpretacji, i mają one bezspornie charakter przemocowy. Wydaje się, że sytuacje tego typu będą rzadko występowały w praktyce. W tym kontekście wypowiedź D. Rabczewskiej nie miała takiego charakteru.

²² J. Temperman, *Freedom of Expression and Religious Sensitivities in Pluralist Societies: Facing the Challenge of Extreme Speech*, „Brigham Young University Law Review” 2011, nr 3.

Trudno zgodzić się z oceną i argumentacją w ramach zdania odrębnego sędziego K. Wojtyczka, który uważa, że „wypowiedzi o charakterze religijnofobicznym stanowią pośrednie podżeganie do poważniejszych przestępstw przeciwko grupom religijnym lub ich członkom, natomiast brak odpowiedniej reakcji władz na akty nienawiści lub uprzedzeń wobec grup religijnych i ich członków może stworzyć atmosferę oficjalnego przyzwolenia i rozwinąć ogólne poczucie bezkarności”. Przede wszystkim nie sposób podzielić stanowiska, że słowa piosenkarki mają charakter religijnofobiczny, gdyż w wypowiedzianych słowach nie można dostrzec elementu strachu przed zjawiskiem religii. Nadinterpretacją wydają się zarzuty „pośredniego podżegania do przestępstw przeciwko grupom religijnym lub ich członkom”. Należy stwierdzić, że polskie prawo karne nie zna konstrukcji pośredniego podżegania do przestępstwa²³. W społeczeństwie demokratycznym obowiązuje zasada, że wszystko, co nie jest zakazane przez prawo, jest dozwolone. Stanowisko sędziego K. Wojtyczka może prowadzić do efektu mrożącego, tzn. obawy przed wyrażaniem swoich przekonań w sprawach religii ze względu na ryzyko postawienia zarzutu „pośredniego podżegania”. Wydaje się, że przyjęta ocena zachowania skarżącej została oparta na symulacji mentalnej, której wynik skłonił sędziego K. Wojtyczka do zarysowania możliwości wystąpienia ataków na osoby wierzące w związku z brakiem odpowiedniej reakcji prawnokarnej w przedmiotowej sprawie. Przede wszystkim wypowiedź skarżącej nie miała charakteru podżegania. Z tego powodu przypisywanie wypowiedzianym słowom takiej mocy sprawczej wydaje się bezpodstawne.

VI. Ocena realizacji marginesu swobodnej oceny

W przedmiotowej sprawie Trybunał stwierdził przekroczenie marginesu oceny przez polskie sądy w ustaleniu zakresu swobody wypowiedzi w związku ze słowami piosenkarki i uznaniem ich za obrażające uczucia religijne²⁴. Warto wspomnieć, że uzasadnieniem przyznania swobody organom krajowym w tej materii ma być brak jednolitej definicji zjawiska religii, o czym wspomniano w treści wyroku, i jest to konsekwentnie i od lat przyjmowane w orzecznictwie strasburskim. Oczywiście trudno nie zgodzić się ze stanowiskiem Trybunału. Mozaika modeli prawnych relacji

²³ Szerzej P. Kardas, komentarz do art. 118, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007, s. 295 i n.

²⁴ D. Willink, *Rabczewska v Poland*: [2022] ECHR 680 15 September 2022 Potentially Blasphemous Statements – Articles 9 and 10 ECHR, „Ecclesiastical Law Journal” 2023, vol. 25(2), s. 276 i n.; D. Voorhoof, *European Court of Human Rights: Rabczewska v. Poland*, 2022, <<https://biblio.ugent.be/publication/01GQ8MZZQ8B30ZJQ95N9SHE0HJ>>, dostęp 15 VII 2024; J. Kulesza, J. Kulesza, *Blasphemy Law in Poland*, [w:] *Blasphemy and Freedom of Expression: Comparative, Theoretical and Historical Reflections after the Charlie Hebdo Massacre*, red. J. Temperman, A. Koltay, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s. 411–428; J. Kulesza, M. Mrowicki, *Obraża uczuć religijnych a wolność wypowiedzi – glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 15.09.2022 r., 8257/13, Rabczewska przeciwko Polsce*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2023, nr 2.

pomiędzy państwem a wspólnotami religijnymi w państwach członkowskich Rady Europy, dynamika rozwoju ruchów światopoglądowych oraz nowe definicje w obszarze religijności zdają się potwierdzać słuszność deklaracji Trybunału. W założeniu modelowym koncepcja marginesu swobodnej oceny w odniesieniu do art. 9 Konwencji ma umożliwić władzom krajowym dostosowanie regulacji prawno-konfesyjnych do stosunków społecznych obowiązujących w danym państwie. W praktyce realizacja tej swobody podlega ograniczeniom, które wynikają z orzecznictwa strasburskiego. Tak też przyjmuje się w sprawach dotyczących ochrony uczuć religijnych. Ich charakter wiąże się z potrzebą uwzględnienia kontekstu społecznego, kulturowego i moralnego w ocenie wypowiedzi piosenkarki. Dokonanie oceny, czy margines ten został przekroczony przez władze państwowe, stanowi niezwykle trudne zadanie. Nie da się podać względnie zobiektywizowanych kryteriów tej oceny. Oczywiście w orzecznictwie Trybunału od lat można odnaleźć pewne wskazówki w tym zakresie, lecz są one niedookreślone w kwestii dopuszczalności ustanawiania ograniczeń. Państwa członkowskie pozostają więc w niepewności wynikającej z braku ukształtowanego orzecznictwa w tej materii. Głównym zarzutem Trybunału wobec polskiego sądu krajowego jest brak „kompleksowej oceny szerszego kontekstu wypowiedzi skarżącej ani starannego wyważenia jej prawa do wolności wyrażania opinii z prawem innych osób do ochrony swoich uczuć religijnych i zachowania pokoju religijnego w społeczeństwie”.

Warto podkreślić, że spory dotyczące zastosowania marginesu oceny w sprawach z zakresu ochrony wolności z art. 9 Konwencji w perspektywie granic wolności wypowiedzi występują w orzecznictwie strasburskim od prawie 30 lat. Dostrzegalny jest brak systemowego podejścia do problematyki rozstrzygania kolizji pomiędzy wolnościami z art. 9 i 10 Konwencji. W judykaturze strasburskiej można zauważyć daleko idącą powściągliwość w zajmowaniu określonego stanowiska i podejmowaniu prób wypracowania standardów ochrony tych wolności. Szczególną wagę przywiązuje się zaś do oceny realizacji marginesu oceny przez organy sądownicze państwa-strony Konwencji. W wyroku w sprawie *Wingrove vs. Wielka Brytania* Trybunał przyjął: „choć na podstawie ust. 2 art. 10 pozostaje niewiele miejsca na ograniczenia wypowiedzi politycznych lub debaty o sprawach związanych z interesem publicznym, państwa mają szerszy margines oceny przy regulowaniu swobody wypowiedzi w odniesieniu do materiałów mogących obrazić przekonania osobiste w sferze moralności lub, zwłaszcza, religii”²⁵. Należy przy tym podkreślić, że do wyroku zostały złożone zdania odrębne sędziów Rudolfa Bernhardta, Louisa-Edmonda Pettiego, Jana de Meyera i Una Löhmusa głównie w kwestii sposobu zastosowania marginesu oceny w przedmiotowej sprawie. Sędzia U. Löhmus w swoim *votum separatum* podniósł, że „Trybunał dokonuje rozróżnień w obrębie artykułu 10, stosując swoją doktrynę marginesu oceny przyznawanego państwom członkowskim. Podczas gdy w niektórych przypadkach przyznawany margines oceny jest szeroki, w innych przypadkach jest

²⁵ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 25 listopada 1996 r. w sprawie *Wingrove vs. Wielka Brytania*, skarga nr 17419/90, par. 58.

on bardziej ograniczony. Trudno jest jednak stwierdzić, jakie zasady określają zakres przyznawanego marginesu oceny”.

W zapadłym wyroku mocno wyeksponowano obowiązki władz publicznych na rzecz ochrony wolności z art. 9 Konwencji, a także samych artystów, którzy powinni się liczyć ze społecznym odbiorem swojej twórczości²⁶. Upływ czasu od zapadłych rozstrzygnięć skłania do zadania pytania o aktualność przyjętego standardu ochrony wolności z art. 9 i 10 Konwencji w kontekście oczekiwań społecznych w danym państwie. W piśmiennictwie został wyrażony pogląd, zgodnie z którym władze krajowe dysponują swobodą również co do wyboru środków stosowanych do ochrony wolności z art. 9 Konwencji, wskazując, że „im bardziej ludzie w danym kraju są wrażliwi na punkcie spraw religijnych, tym głębiej może państwo ingerować w wolność wypowiedzi w celu zapewnienia poszanowania uczuć religijnych i zagwarantowania pokoju religijnego”²⁷.

W sprawie *Rabczewska vs. Polska* Trybunał nie rozwinął swojego stanowiska, więc główna teza rozstrzygnięcia nie otrzymała odpowiedniej podbudowy merytorycznej. Oparcie się na przesłance pokoju religijnego w rozpatrywaniu spraw tego typu wydaje się wątpliwe i paradoksalnie może prowadzić do zagrożenia wolności w ogólnym bilansie. Może być to bowiem zachęta do działań inspirowanych przez różne konkurujące ze sobą grupy, aby wywoływać napięcia w odniesieniu do pewnych kategorii przekonań i dyskredytować je przed władzą i społeczeństwem. Innymi słowy, im większe protesty społeczne przeciw danej wypowiedzi budzącej niezadowolenie, tym większe ryzyko cenzury przekonań, wobec których wystąpiła ostra reakcja społeczna, oraz zawężenia ich pluralizmu²⁸. Do argumentacji skarżącej nawiązano jedynie w ograniczonym zakresie. Trybunał odniósł się krytycznie do przeprowadzonej oceny stopnia społecznej szkodliwości czynu D. Rabczewskiej.

Sposób wykorzystania dorobku orzeczniczego w analizie działań podjętych przez władze państwowe w ramach marginesu oceny budzi zastrzeżenia. W analizowanym rozstrzygnięciu odwołano się do wyroku w sprawie *E.S. vs. Austria*, w którym uznano brak naruszenia art. 10 Konwencji przez władze austriackie w związku z nałożeniem kary grzywny za publiczne stwierdzenie, że Mahomet był pedofilem. Powyższy stan faktyczny sprawy wydaje się zbliżony i tak szerokie oparcie uzasadnienia sprawy *Rabczewska vs. Polska* na tezach z wyroku w sprawie *E.S. vs. Austria* sugerowałoby przyjęcie odwrotnej tezy, niż miało to miejsce. W tej ostatniej sprawie Trybunał uznał za szkodliwą wypowiedź przytaczającą fakt historyczny o utrzymywaniu przez Mahometa kontaktów intymnych z kilkuletnią dziewczynką przy powołaniu się przez dziennikarkę na źródło historyczne – *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī*, a w sprawie *Rabczewska vs. Polska*

²⁶ H. Banaś, *Między sacrum a profanum: relacje wolności religijnej i wolności sztuki w orzecznictwie ETPCz*, „Adam Mickiewicz University Law Review” 2015, vol. 5, s. 80.

²⁷ J. Roszkiewicz, *Prawo do poszanowania uczuć religijnych w świetle konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2020, z. 2, s. 120.

²⁸ T. Virgili, *Rabczewska v. Poland and Blasphemy before the ECtHR: A Neverending Story of Inconsistency*, Strasbourg Observers, 2022, <<https://strasbourgobservers.com/2022/10/21/rabczewska-v-poland-and-blasphemy-before-the-ecthr-a-neverending-story-of-inconsistency/>>, dostęp 2 II 2024.

uznano za nieszkodliwe słowa określające świętą księgę chrześcijan i żydów jako dzieło powstałe pod wpływem substancji odurzających. Zaskakujące jest więc to, że stwierdzenie opierające się na określonym źródle jest oceniane jako naruszające wolność z art. 10 Konwencji, a pogląd nieoparty żadnymi źródłami korzysta z ochrony prawnej. Według Trybunału okolicznością przemawiającą za naruszeniem przez Polskę art. 10 Konwencji miało być to, że skarżąca nie rozwinęła własnej argumentacji i nie oparła jej na żadnych źródłach naukowych ani na konkretnej doktrynie. D. Rabczewska przyznała bowiem w wywiadzie, że swoje poglądy opiera na „odkryciach naukowych”, które miały pochodzić z popularnych programów telewizyjnych, i zaznaczyła przy tym, że nie jest ekspertem w tej dziedzinie. Podążając przedstawionym tokiem rozumowania, można by uznać, że gdyby D. Rabczewska zaprezentowała rozbudowaną argumentację na podstawie źródeł naukowych i oparła ją na „konkretnej doktrynie”, a nie na programach telewizyjnych, i była przy tym ekspertem w tej dziedzinie, Polska nie naruszyłaby art. 10 Konwencji. Trudno zaakceptować takie podejście, które finalnie promuje postawy publicznego zajmowania stanowiska w sprawach, o których dana osoba nie ma pojęcia, a nakłada ryzyko naruszenia wolności wypowiedzi przez osoby, które „rozwijają swoją argumentację” i „opierają ją na poważnych źródłach”²⁹. Ponadto jako argument za brakiem naruszenia wolności z art. 9 Konwencji wskazano, że „tylko” dwóch chrześcijan poczuło się obrażonych, natomiast na gruncie stanu faktycznego sprawy E.S. vs. Austria nie poczuł się urażony ani jeden muzułmanin, a zawiadomienie do prokuratury złożył przełożony dziennikarki, który nie był wyznawcą islamu, lecz brał udział w wydarzeniu, podczas którego padła sporna wypowiedź.

Przy ocenie realizacji marginesu oceny i zakresu zastosowania wyroku w sprawie E.S. vs. Austria sędzia K. Wojtyczek sformułował opinię, zgodnie z którą Trybunał ma stosować podwójne standardy wobec muzułmanów oraz chrześcijan. Trudno uznać, że Trybunał przyjmuje zróżnicowany zakres ochrony w zależności od wyznania osób chronionych. Taka praktyka byłaby niedopuszczalna ze względu na wymóg poszanowania pluralizmu światopoglądowego w społeczeństwie demokratycznym. Konwencja opiera się na otwartości wobec różnych systemów światopoglądowych. Wydaje się, że zróżnicowane podejście Trybunału w sprawach prawnokarnej ochrony uczuć religijnych może wynikać jedynie z odmiennej perspektywy przyjętej przez osoby zasiadające w składach orzekających. Jest to również kolejny przejaw braku ukształtowanej linii orzeczniczej w sprawach tego typu. Powoływanie się na orzecznictwo w sprawach o naruszenie ochrony uczuć religijnych powinno mieć ograniczone znaczenie ze względu na specyfikę tych spraw. Uwarunkowania każdego stanu faktycznego są bowiem nieporównywalne. Można co najwyżej rozważyć, aby w rozstrzyganiu sporów prawnych na gruncie art. 9 i 10 Konwencji odwoływać się do dorobku orzecznictwa Trybunału w sprawach przeciwko temu państwu, które zostało pozwane. W każdym z wyroków Trybunał bierze pod uwagę stosunki wyznaniowe i kulturowe w danym społeczeństwie

²⁹ J. Maziarz, *Współczesne rozumienie i niezrozumienie wolności słowa*, „Consilium Iuridicum” 2023, t. 1, s. 59.

i w zależności od tych ustaleń ocenia, czy działania prawne władz państwowych mieściły się w zakresie marginesu swobodnej oceny. W ten sposób można byłoby określić standard obowiązujący w danym państwie i odnieść się do panujących w nim stosunków światopoglądowych. Należy przy tym brać pod uwagę dynamikę zachodzących zmian i konieczność aktualizacji stosunków światopoglądowych w poszczególnych państwach.

Wydaje się, że w kwestii marginesu oceny rozdzźwięk pomiędzy tezą a jej uzasadnieniem z odwołaniem do orzecznictwa w najwyższym stopniu uwidacznia się właśnie w sprawie *Rabczewska vs. Polska*. Konstrukcja marginesu oceny nierzadko doprowadziła do uznaniowości orzecznictwa w sprawach tego typu³⁰. Powinna ona jednak zostać uzupełniona o przeprowadzony test proporcjonalności działań państwa³¹. Także w kontekście oceny wypowiedzi w ramach marginesu swobodnej oceny Trybunał zwrócił uwagę na aspekt zbiorowy wolności z art. 9 Konwencji. W szerokim zakresie odwołano się ponadto do wyroku w sprawie *Otto-Preminger-Institut vs. Austria*, w którym – jak już wspomniano – uznano za dopuszczalne ograniczenie wolności wypowiedzi na rzecz ochrony uczuć religijnych. Wspomniane orzeczenie zapadło ponad 20 lat temu, co jednak samo w sobie nie zasługuje na krytykę, Trybunał bowiem często odwołuje się do spraw odległych w czasie, zwłaszcza w przypadku wyroków dotyczących art. 9 Konwencji, których było zdecydowanie mniej niż w odniesieniu do innych praw i wolności konwencyjnych. Z tego powodu nie podzielamy zarzutu podniesionego przez sędziów I. Ktistakisa i G. Feliciego w ich opinii.

Zdaniem Trybunału w sprawie *Rabczewska vs. Polska* margines oceny został przekroczony, lecz nie zostało to uzasadnione poza zdawkowym stwierdzeniem o braku należytego rozstrzygnięcia kolizji pomiędzy wolnością myśli, sumienia i wyznania a wolnością wypowiedzi. Skoncentrowania się na wybranych tezach z wcześniejszych spraw strasburskich nie można uznać za wystarczające, jeśli nie znajduje ono odpowiedniego dostosowania do uwarunkowań faktycznych ocenianej sprawy. Trybunał w każdym przypadku powinien szczegółowo uzasadnić swoje stanowisko o przekroczeniu marginesu oceny. Jest to ważne z dwóch powodów. Po pierwsze, rozstrzygnięcie merytoryczne w danej sprawie ma wówczas większą siłę oddziaływania i wzrasta szansa jego społecznej akceptacji. Po drugie, orzecznictwo strasburskie powinno stanowić wskazówkę dla władz państw-stron Konwencji w kwestii przyszłego tworzenia i stosowania prawa z poszanowaniem standardów konwencyjnych w ramach przysługującego marginesu oceny. Będzie to możliwe jedynie wówczas, gdy orzecznictwo zostanie oparte na szczegółowym uzasadnieniu i odniesieniu się do argumentacji władz krajowych w danej sprawie bez mechanicznego przytaczania tez z wcześniejszych spraw Trybunału, i to często spraw o odmiennych tezach głównych. Szczególnie istotne znaczenie w sprawach tego typu będzie mieć jakość merytoryczna dokonanego procesu ważenia wartości z uwzględnieniem uwarunkowań danej sprawy. W literaturze prawniczej od dawna są podejmowane próby opracowania kryteriów rozwiązywania sporów

³⁰ P. Jones, *Introduction: Religion and Freedom of Expression*, „Res Publica” 2011, vol. 17.

³¹ M.L. Chakim, *The Margin of Appreciation and Freedom of Religion: Assessing Standards of the European Court of Human Rights*, „The International Journal of Human Rights” 2020, vol. 24, nr 6.

w zakresie realizacji wolności myśli, sumienia i wyznania oraz wolności przekonań³². Wybór rozstrzygnięcia konkretnego sporu prawnego będzie wymagać dokonania szczegółowej oceny całokształtu okoliczności wraz z wnikliwym uzasadnieniem przyznania pierwszeństwa określonej wolności w danym stanie faktycznym. Silne uwikłanie emocjonalne w sporach o granice wolności z art. 9 i 10 Konwencji wymaga od Trybunału i sądów krajowych dostarczenia przekonujących argumentów natury prawnej, uzasadniających podjętą decyzję, co nie może opierać się na ogólnikowych stwierdzeniach, ponieważ takie rozstrzygnięcia będą miały niski poziom akceptacji społecznej.

VII. Wnioski

Rabczewska vs. Polska stanowi kolejną sprawę dotyczącą prawnokarnej ochrony uczuć religijnych w orzecznictwie strasburskim. Przedmiotowe orzeczenie ujawniło szereg problemów praktycznych w ramach rozstrzygania kolizji pomiędzy wolnością wypowiedzi a wolnością myśli, sumienia i wyznania. Uzasadnienie wyroku stwierdzającego obrazę uczuć religijnych zostało w przeważającym stopniu oparte na orzeczeniach, w których przyjmowano pierwszeństwo wolności z art. 9 Konwencji. Być może jest to początek poszerzenia granic wolności wypowiedzi w związku z przyjętą interpretacją art. 9 i 10 Konwencji.

Należy zaznaczyć, że w literaturze przedmiotu podnosi się wiele argumentów na rzecz ograniczenia kryminalizacji obrazy uczuć religijnych³³. Wydaje się, że nawet przy braku zmian legislacyjnych sądy rozpatrujące poszczególne stany faktyczne pod kątem realizacji znamion przestępstwa z art. 196 k.k. powinny brać pod uwagę szczególnie stopień społecznej szkodliwości czynu, którego poziom wyższy niż znikomy winien mieć znaczenie w procesie ważenia wolności wyrażania opinii oraz wolności sumienia i wyznania³⁴.

Należy przy tym postulować sformułowanie odpowiednich zaleceń Rady Europy w sprawie standardów ochrony uczuć religijnych. Przede wszystkim konieczne jest ujednolicenie przedmiotu ochrony w konstrukcji przestępstw przeciwko uczuciom religijnym w poszczególnych państwach, co wymagałoby przeprowadzenia debaty publicznej. Zbliżony model ochrony mógłby się przyczynić do zachowania spójności aksjologicznej porządków prawnych. W tym miejscu nie jest możliwe przesądzenie, czy wymaga on zmian legislacyjnych, czy też wystarczająca byłaby reinterpretacja zawartości normatywnej krajowych przepisów prawnych. Najważniejsze jest to, że

³² Na przykład P. Kapai, A. Cheung, *Hanging in a Balance: Freedom of Expression and Religion*, „Buffalo Human Rights Law Review” 2009, vol. 15, s. 77.

³³ T. Litwin, *The Freedom of Speech and the Protection of Religious Feelings. The Case of Dorota Rabczewska – Comparative Analysis*, [w:] *Minorities, Free Speech and the Internet*, red. O. Pérez de la Fuente, A. Tsesis, J. Skrzypczak, Routledge, Abingdon 2023, s. 212.

³⁴ M. Zawiślak, *Conflict between Freedom of Expression and Freedom of Religion. The ECHR Case of Rabczewska v. Poland, 8257/13. An Approving Commentary*, „Studia Prawnicze KUL” 2023, nr 3, s. 226.

dzięki proponowanemu rozwiązaniu zwiększa się szansa na zachowanie ochrony pluralizmu światopoglądowego bez konieczności stosowania kryterium oceny obrazu uczuć religijnych.

Bibliografia

Źródła

- Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284, ze zm.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 167.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, <<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>>.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 20 września 1994 r. w sprawie Otto-Preminger-Institut vs. Austria, skarga nr 13470/87.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 25 listopada 1996 r. w sprawie Wingrove vs. Wielka Brytania, skarga nr 17419/90.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 25 października 2018 r. w sprawie E.S. vs. Austria, skarga nr 38450/12.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 września 2022 r. w sprawie Rabczewska vs. Polska, skarga nr 8257/13, HUDOC.
- Wyrok Europejskiej Komisji Praw Człowieka z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie Handyside vs. Wielka Brytania, skarga nr 5493/72.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 18 czerwca 2012 r., sygn. akt X Ka 496/12.
- Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa z dnia 16 stycznia 2012 r., sygn. akt III K 416/10.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015 r., sygn. akt SK 54/13.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 17.

Piśmiennictwo

- Banaś H., *Między sacrum a profanum: relacje wolności religijnej i wolności sztuki w orzecznictwie ETPCz*, „Adam Mickiewicz University Law Review” 2015, vol. 5.
- Biszytyga A., Kuczman P., *The Outline of Constitutional Regulations on the Freedom of Conscience and Religion in Poland*, „Religions” 2022, vol. 13, nr 7, <<https://doi.org/10.3390/rel13010007>>.
- Chakim M.L., *The Margin of Appreciation and Freedom of Religion: Assessing Standards of the European Court of Human Rights*, „The International Journal of Human Rights” 2020, vol. 24, nr 6.
- Frøystad K., *Introduction: Containing Religious Offence beyond the Courts*, „South Asia: Journal of South Asian Studies” 2021, vol. 44, nr 3.
- Green S.K., *Religious Liberty as Positive and Negative Right*, „Albany Law Review” 2007, vol. 70, nr 4.
- Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights Derogation in Time of Emergency*, <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng>.
- Jones P., *Introduction: Religion and Freedom of Expression*, „Res Publica” 2011, vol. 17.

- Kapai P., Cheung A., *Hanging in a Balance: Freedom of Expression and Religion*, „Buffalo Human Rights Law Review” 2009, vol. 15.
- Kardas P., komentarz do art. 18, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116 k.k.*, red. A. Zoll, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007.
- Kulesza J., Kulesza J., *Blasphemy Law in Poland*, [w:] *Blasphemy and Freedom of Expression: Comparative, Theoretical and Historical Reflections after the Charlie Hebdo Massacre*, red. J. Temperman, A. Koltay, Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- Kulesza J., Mrowicki M., *Obraza uczuć religijnych a wolność wypowiedzi – glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 15.09.2022 r., 8257/13, Rabczewska przeciwko Polsce*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2023, nr 2.
- Litwin T., *The Freedom of Speech and the Protection of Religious Feelings. The Case of Dorothea Rabczewska – Comparative Analysis*, [w:] *Minorities, Free Speech and the Internet*, red. O. Pérez de la Fuente, A. Tsesis, J. Skrzypczak, Routledge, Abingdon 2023.
- Malec-Lewandowski P., *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015 r. (sygn. akt SK 54/13)*, „Forum Prawnicze” 2016, nr 3.
- Maziarz J., *Współczesne rozumienie i niezrozumienie wolności słowa*, „Consilium Iuridicum” 2023, t. 1.
- Niedźwiecka M., *The Crime of Offending Religious Feelings – Legal Analysis*, „Kościół i Prawo” 2021, vol. 10, nr 1.
- Ożóg M., *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015 r.*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 1(132).
- Petersen M.J., *Freedom of Religion or Belief and Freedom of Expression*, „The Review of Faith & International Affairs” 2022, vol. 20.
- Roszkiewicz J., *Prawo do poszanowania uczuć religijnych w świetle konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2020, z. 2.
- Sobczyk P., *The Legal Regulation of Religious Symbols in the Public Sphere in Poland*, [w:] *Religious Symbols in the Public Sphere*, red. P. Sobczyk, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law, Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc 2021.
- Sobczyk P., *Necessity of Protecting Religious Feelings under Criminal Law in a Democratic State*, „Law, Identity and Values” 2021, nr 1.
- Sitarz O., *Ratio Legis of Criminalization of the Offence against Religious Feelings (and Blasphemy)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30, nr 4.
- Temperman J., *Freedom of Expression and Religious Sensitivities in Pluralist Societies: Facing the Challenge of Extreme Speech*, „Brigham Young University Law Review” 2011, nr 3.
- Virgili T., *Rabczewska v. Poland and Blasphemy before the ECtHR: A Neverending Story of Inconsistency*, Strasbourg Observers, 2022, <<https://strasbourgobservers.com/2022/10/21/rabczewska-v-poland-and-blasphemy-before-the-ecthr-a-neverending-story-of-inconsistency/>>.
- Voorhoof D., *European Court of Human Rights: Rabczewska v. Poland*, 2022, <<https://biblio.ugent.be/publication/01GQ8MZZQ8B30ZJQ95N9SHE0HJ>>.
- Willink D., *Rabczewska v Poland: [2022] ECHR 680 15 September 2022 Potentially Blasphemous Statements – Articles 9 and 10 ECHR*, „Ecclesiastical Law Journal” 2023, vol. 25(2).
- Zawiślak M., *Conflict between Freedom of Expression and Freedom of Religion. The ECHR Case of Rabczewska v. Poland, 8257/13. An Approving Commentary*, „Studia Prawnicze KUL” 2023, nr 3, <<https://doi.org/10.31743/sp.16499>>.